

država i masovni mediji

miroljub radojković

Kao izvršilac volje vladajuće klase, država, između ostalog, uređuje pravne odnose u svakom klasnom društvu. Komunikacioni procesi imaju takve efekte koji prenose informacija svrstavaju u delatnost od posebnog društvenog značaja, pa se u pravnom sistemu o tome donose odgovarajuće norme. Prema tome, postoji očit pravni uticaj države u informaciono-komunikacionom sistemu, odnosno ona utvrđuje najvažnije normative odnose između institucija, kanala i grupa koje po definiciji tvore taj sistem. O tome koliko je pravni uticaj države postoje različita mišljenja. U pravnoj literaturi, po rečima jednog našeg stručnjaka, prevladava stav da pravni uticaj države na informaciono-komunikacioni sistem slabi. »Pitanje odnosa države prema štampi, odnosno prema sredstvima informisanja uopšte (podv. M. R.), predmet je savremene pravne nauke. Pri tome bi se moglo reći da se u literaturi konstatuje da je ovo pitanje danas manje bitno i značajno nego što je bilo u skoro svim zemljama u ranijim vremenskim razdobljima. A to znači da se konstatuje da je neposredni uticaj države na štampu danas u celini manje jak nego što je to nekad bilo, bar kad je reč o većini zemalja u kojima je obezbeđeno demokratsko društveno uređenje.«¹ Ovo slabljenje uticaja može se i dalje nastaviti jedino ako se istraje na putu produblivanja demokratskih društvenih uređenja, sledi logično iz pomenutog citata. Međutim, van konteksta jedne neposredne, samoupravne demokratije koja rudimentarno otpočinje i odumiranja prava, teško je proceniti kako će se pravni uticaj države otkloniti. Tamo gde se ide na doterivanje demokratske fasade i sitne reforme, proces slabljenja pravnog uticaja države nagoveštava dugotrajnost. Čak se u takvim uslovima, kao što će malo kasnije biti pokazano, država indirektno sve više upliće u odnose informaciono-komunikacionog sistema i društveno komuniciranje. Međutim, na ovom mestu analize dovoljno je da konstatujemo da je pravni uticaj države (u različitim stepenu) činjenica u svim savremenim sistemima informisanja. Razmotrimo sada odnos te institucije prema određenim komunikacionim medijima i procesima.

Država i štampa

U odnosu države i štampe ova institucija ne mora nužno, i jedino, da iscrpljuje svoje dejstvo kroz pravni uticaj. Od svih kanala, štampa je, tradicionalno gledano, trpela najmanji uticaj države. Ova opšte poznata karakteristika ima, po našem mišljenju, nekoliko korena. Prvo, moderna, masovna štampa, kalkula do danas poznajemo, proizvod je perioda liberalnog kapitalizma i njemu odgovarajućeg tipa demokratije. Kao što je poznato, intervencija države u tom kontekstu smatrana je i prihvatana jedino kao krajnja nužda. U skladu s tim smatralo se da država mora biti sasvim odvojena od sfere javne vlasti. Najbolji primer takvog shvatanja nalazimo u rečima iednog od tvoraca američkog ustava — Medisona. »Medison, kome se pripisuje velika uloga u formulisanju američkog ustava 1787. godine, navodno je izjavio: Pošto je osnova vlade mišljenje ljudi, naš je osnovni cilj da se to pravo sačuva; ako bi trebalo da odlučim da li da imamo vladu bez štampe ili štampu bez vlade, nijednog momenta se ne bih kolebao da se odlučim za ovo drugo rešenje.«² Drugi razlog je sadržan u velikom formalizmu poruka koje se prenose štampom. To omogućava pouzdanu kontrolu pisane reči i nameće veću odgovornost komunikatorima. Poruka fiksirana u štampanom mediju može se uništiti, naknadno analizirati, ograničiti u difuziji, i te mogućnosti dozvoljavaju državi da svoj nadzor ne propisuje unapred, već da indirektno deluje na štampu velikom mogućnošću naknadne intervencije i arbitraže. Međutim, mada je tradicionalno država najmanje povezana s kanalom štampe u informaciono-komunikacionom sistemu, to ne znači da indirektnim metodama njeno dejstvo nije bitno. Naprotiv.

Državnim merama se na prvom mestu obično regulišu uvoz i rasturanje inostrane štampe i ostalih publikacija. Po pravilu, tu ulogu imaju državni organi u političkim sistemima koji su zatvoreni i žele da se izoluju u svetskom komunikacionom prostoru.

Takvo se u zemljama državnog socijalizma, na primer, neka državna ustanova ovlašćuje (obično ministarstvo pošta) da: a) sastavi listu novina i publikacija koje se mogu pribaviti iz inostranstva i b) da obavi pretplatu, uvoz i distribuciju. U otvorenim društvima ta prava obično se prenose na ekonomske ustanove koje nakon ispunjavanja određenih, napred propisanih normi, posreduju u uvozu i distribuciji inostrane štampe, publikacija i knjiga. Osim toga, ekonomskim merama (devizne kvote, carine itd.) država se ponovo javlja u istoj ulozi na zaobilazan način.

U sklopu funkcija od opšteg društvenog interesa, država se pojavljuje i kao pokretač i finansijer određenih propagandnih kampanja (kao što su štednja energije, zaštita zdravlja itd.). Najveći deo njenih propagandnih poruka distribuiraju masovni mediji i za tu uslugu dobijaju finansijsku nadoknadu. Sredstva koja na taj način dolaze u informaciono-komunikacioni sistem su značajna, a od svih kanala najpotrebnija su štampi. U toj funkciji savremena država pojavljuje se kao jedan od oglašivača s najvećim kapitalom, i to i u privredno najrazvijenijim zemljama.³ Značaj oglašivačke delatnosti državnih i javnih službi u privredno nerazvijenim zemljama mnogo je veći. Jer, slaba privredna preduzeća po pravilu nemaju novca za plaćanje ekonomske propagande koja bi tekla kanalima informaciono-komunikacionog sistema, a s druge strane potreba za javnim kampanjama od opšteg interesa u nerazvijenim zemljama je veća (širenje inovacija, opismenjavanje, propagiranje mera higijene itd.).

Osim kao finansijer informativno-propagandnih kampanja, savremena država utiče na štampu i čitavim nizom mera indirektnih i direktnih pomoći. Pošto je opštepoznat značaj komunikacionih kanala za funkcionisanje složenog društva, oni uživaju načelnu blagonaklonost zajednice. Otuda danas gotovo nema primera informaciono-komunikacionog sistema u kome se ne praktikuje i indirektna pomoć štampi. Ona obuhvata povlašćene cene PTT usluga i transporta za štampu, ali i agencije i elektronske medije. Primeri novina obično su oslobođeni poreza koji su sa državi u ceni ostale robe široke potrošnje. Država merama ekonomske politike ili subvencijom smanjuje cene roto-papira itd. Računa se, na bazi poznatih činjenica, da se na pomenute načine ukupni troškovi u proizvodnji štampe smanjuju od jedne petine do jedne trećine. Pomoć je veća u zemljama koje su ekonomski snažnije i u onima koje imaju izraženiji interes da povećaju proizvodnju i čitanost štampe. Ali, pri tom uvek treba imati u vidu da ovaj drugi razlog može biti zasnovan na suprotnim pristupima. Jednom, kada se teži što boljem informisanju društvenih pripadnika radi njihovog kompetitnijeg učestvovanja u procesima upravljanja i samoupravljanja u društvu, istom cilju vodi, s druge strane, drugačiji motivisana težnja: Da se kontrolisanim tokovima institucionalizovanog komuniciranja doprinese jačanju državno-političkog monopola!

Direktna državna pomoć štampi je pojava novijeg datuma. To je objašnjeno njenim tradicionalnim odnosom odvojenosti od štampe, ali nam ona objašnjava i raniju opasku da uticaj države u formalno demokratskim političkim sistemima koji teže status kvotu ne slabi. Potreba za intervencijom države nastala je zbog sve snažnijih procesa koncentracije štampe koja je prepuštena stihiji tržišta. Stalni rast troškova proizvodnje s jedne, i relativna ograničenost tržišta štampe s druge strane, omogućuju najkрупnijim izdavačima i listovima da »gutaju« sitnije konkurente. Posledice koncentracije ocenjuju se kao nepoželjne i direktna državna pomoć ima za cilj da ih ublaži.

Tokovi koncentracije štampe u savremenim sistemima informisanja imaju danas tri oblika. Prvi je takozvano vertikalno povezivanje, u kome se ujedinjuju proizvođači od »šume do prodajnog kioska«. Jedna korporacija stavlja pod svoje okrilje fabrike hartije, štamparije, izdavačku delatnost, maloprodajnu mrežu, transport itd. Druga forma poznata je kao horizontalno širenje, u kome jači izdavači novina opstaju na račun slabijih, čiji se listovi ukidaju, prodaju ili fuzioniraju. Bilo šta od toga da se dogodi slabijem konkurentu, jači će imati korist jer njemu preostaje deo tržišta, veći tiraž i prihodi. Proces horizontalne koncentracije se najčešće događa, tako da su protiv njega uvedene odredbe čak i u zemlji kolevci i rodonačelniku »slobodne inicijative«. I u SAD veliki novinski concerni moraju da dokažu da pri kupovini malih listova nije postojala neka druga ponuda za otкуп, koja će uvek imati prednost.⁵ Konačno, treći vid koncentracije je najmlađi i nazvan je diverzifikacija.⁶ Izdavači štampe poboljšavaju sopstvenu ekonomsku poziciju otkupljivanjem akcija u profitosnijim kompanijama kao što su televizijske, filmske, pa čak i turističke. Prihodi iz tih izvora omogućavaju im da pokušavaju teškoće u izdavanju listova i lakše prežive krize koje uništavaju slabije konkurente. Svi opisani načini koncentracije deluju u savremenim sistemima informisanja i u krajnjoj liniji mogu se objasniti funkcionisanjem ekonomskih zakona kapitalističke proizvodnje, koji dovode do koncentracije proizvodnje i kapitala i koje je još pre jednog veka utvrdio Marks.

U slici štampe u savremenim sistemima informisanja posledice koncentracije i centralizacije su očite. U SAD u prvoj polovini dvadesetog veka... broj novinskih lanaca je od 3 sa 62 izdanja porastao na 70 sa 386 novina u njihovom sastavu. Njima pripada više od dve petine dnevnog tiraža i više od polovine tiraža nedeljnika.⁷ Četini vodeća concerna u Velikoj Britaniji izdavala su 1948. godine 45 odsto tiraža dnevnih listova, a 1972. 61 procent.⁸ Prema novijim podacima, pet britanskih concerna kontrolišu 85,6 odsto tržišta dnevnih listova, 88 odsto tiraža nedeljnika i 79 odsto tiraža sve štampe, uključujući tu i lokalnu.⁹

U Skandinaviji se nakon rata stalno povećava broj gradova u kojima je preostao samo jedan list.¹⁰ Prema komparativnim podacima jedne grupe istraživača, u sedamdesetim godinama sistemi štampe pojedinih zemalja beleže smanjivanje listova (naslova): u SAD za 6 odsto, Francuskoj 49 odsto, SR Nemačkoj 33 odsto, Danskoj 51 odsto, Finskoj 18 odsto, Norveškoj 16 odsto i u Švedskoj za 39 odsto.¹¹ Apsolutni broj ukinutih listova u navedenom uzorku kreće se od 21 do 1115. Ovi podaci tek skiciraju sliku stanja koje se i dalje menja, a posledice će biti, verovatno još nepovoljnije.

Kao što je ranije već rečeno, u savremenim društvima se na procese i efekte koncentracije i centralizacije štampe gleda kao na nepoželjne. Ovakav stav proizilazi iz dvojnog karaktera štampe kao institucije. S jedne strane, ona je preduzeće koje funkcioniše motivirano težnjom za sticanjem profita i u tom aspektu podleže tržišnim zakonima. Međutim, štampa je i politička institucija koja na specifičan način prenosi stavove, mnjenja i inicijative građana ili grupa, pa ima poseban društveni tretman. Direktna državna pomoć štampi polazi od tog drugog aspekta, i tradicionalnog slogana da veći broj listova i njihova međusobna konkurencija omogućavaju najbolje ostvarenje slobode štampe. Uverenje je, mada ono više ne stoji, da treba imati što više ovih kanala u komunikacionom sistemu, jer se tako najbolje održava pluralizam komunikacionih subjekata, političkih stavova i mnjenja. Otuda država počinje da direktno subvencionira štampu da bi je sačuvala u životu kao političku instituciju.¹² Namerno se predviđa njen prvi aspekt koji je nespojiv s državnim intervencijom. Postoje i tumačenja koncentracije kao svesne namere monopolističkog kapitala da dikтира u političkom životu i društvenom komuniciranju, što je takođe jednostrano objašnjenje ove složene pojave.¹³

Novac za direktnu pomoć države štampi izdvaja se po pravilu iz budžeta. U socijalističkim zemljama takva stavka se obično ne saopštava javno, već je sadržana u sredstvima namenjenim kulturi. U našem društvu takvu pomoć obezbeđuju iz svog budžeta osnivači (društveno-političke zajednice i organizacije OUR-iz itd.). U kapitalističkim zemljama, u kojima je ovaj vid državne intervencije prihvaćen, budžetska sredstva su jasno izdvojena.

Kriterijumi za raspodelu državne pomoći veoma su različiti. U Skandinaviji, u kojoj je ova mera najviše ukorenjena, obično su najjači listovi — lideni na određenom tržištu — izuzeti. Ili, u svakoj zemlji se određuje izvesna granica tiraža iznad koje list nema prava na državnu pomoć.¹⁴ Slično je i u Francuskoj.¹⁵ Listovi koji imaju pravo na pomoć raspodeljuju je međusobno u odnosu koji je adekvatan njihovom obimu proizvodnje izraženo kroz tone roto-harije, ili, na neki drugi način. Mehanizmi prenošenja novca od štampe takođe su različiti. U nekim zemljama (Švedska) bio je običaj da se novac dodeljuje političkim partijama zastupljenim u Parlamentu, srazmerno broju poslanika. U tom slučaju partija je odlučivala da li sva pomoć ide listu ili ne. Drugi mehanizam je pomoć u vidu izvanredno povoljnih kredita iz takozvanih fondova za racionalizaciju (Danska). Ipak, u najvećem broju zemalja obično se formiraju posebne parlamentarne komisije za štampu, koje ispituju posledice koncentracije i same određuju kako će državna pomoć (u okviru datih sredstava) biti raspoređena.

Čitav sistem mera i uticaja države koji su usmereni na štampu mogu različito da se vrednuju. S jednog aspekta mora im se priznati da su konkretni odraz shvatanja neophodnosti i društvenog značaja kanala u informaciono-komunikacionom sistemu. Nabrojane mere u prvom redu i jesu usmerene na to da održe u funkciji postojeći broj kanala medija štampe. Pozitivni aspekt svakako je i to što se direktnom državnom intervencijom ublažavaju pogubne posledice koncentracije i stvaranja monopola u važnom segmentu simboličkog i kulturnog okruženja čoveka u savremenom društvu. Monopol uopšte, a u ovom domenu posebno, uvek je potencijalni izvor sila koje čoveka i njegove društvene udnose teže da podvrgnu kontroli, izaziva otuđenje i represiju. Međutim, u vrednovanju državne intervencije ne treba smetnuti s uma i drugu činjenicu, da je ona »via facti«, ako ne normativno, u stvari usmerena na održavanje status quo u društvu i njegovom informaciono-komunikacionom sistemu. Ta dejstva mogu se predstaviti kao negativni feedback, kao sila morfostatičke, jer sve opisane mere imaju za cilj da održe već postojeće kanale. U konkretnim primerima, kao što se videlo, ne spominje se mogućnost intervencije prilikom otvaranja novih komunikacionih kanala, mogućnost državne pomoći manjinskim ili opozicionim društvenim grupama da prevladaju ekonomske teškoće i priključe se već postojećim komunikacionim subjektima u informaciono-komunikacionom sistemu. Dakle, u kojoj se polazi sa stanovišta da treba očuvati pluralizam komunikacionih subjekata — ali, i to je bitno, onih postojećih — što konzervira predominantnost građanskog establišmenta u štampi.

Država i elektronski mediji

Odnos države prema elektronskim medijima je korenito drugačiji. U svim zemljama ova institucija je nacionalni vazdušni prostor namenjen prenosu poruka stavila pod svoju jurisdikciju. U nekim primerima otvoreno se govori o državnom monopolu nad ovim prostorom. U drugim, liberalnijim orijentisani teoretičari ili pravnici situaciju opisuju kao državni nadzor nad specifičnim opštim dobrom. Bez obzira kako se tumači, jurisdikcija države nad vazdušnim prostorom za prenos poruka je opšta činjenica

u savremenim sistemima informisanja. I to je osnovna ralika. Ili izvor razlika koje su uočljive ikada situaciju poredimo s odnosom države i štampe.

Kao i prilikom razmatranja tog odnosa, pokušaćemo da objasnimo temelje odnosa države i elektronskih medija. I u ovom primeru smatramo da barem dva uzroka predodređuju tešnje i čvršće veze države s ovim kanalima u informaciono-komunikacionom sistemu. Prvi uzrok može se tražiti u činjenici da je za pokretanje elektronskih medija u savremenom obliku potreban ogroman početni kapital. Da bi takav medij »pokrivao« nacionalnu teoriju potrebni su čitav sistem predajnika i pojačivača, skupa tehnika, pravni uticaji. Sve u svemu, pojedinačni kapital-preduzetnik nije bio u stanju da pokrene ovakve komunikacione kanale. Država je, kao i u drugim sektorima od opšteg interesa, koji su brzo nacionalizovani, najlakše mogla da obezbedi ulaganja potrebna za otvaranje elektronskih medija. Naravno, pomenuti troškovi su manji ako se radi o primeni elektronskih medija u lokalnim zajednicama. Ali, da bi oni funkcionisali u ograničenom prostoru, opet je potrebna izvanredno razvijena privreda da jednu fiskalnu meru (pretplatu) nadomesti svojim propagandnim troškovima. Ovaj ekonomski aspekt u razvoju i primeni elektronskih medija može da nam, recimo, objasni zašto je potpuno nezdravno raspolaganje elektronskim medijima ukorenjeno u takvim zemljama — industrijskim silama — kao što su SAD, Japan, Kanada itd. On može da delimično objasni i činjenicu da su elektronski mediji u svim zemljama u razvoju državne ustanove,

Drugi, ne manje važan uzrok, nazvao bih praktično-političkim. Bez njegovog postojanja bilo bi nejasno zašto i druge ekonomske razvijene zemlje nisu dozvolile pun razmah privatne inicijative u ovom domenu (Francuska, SR Nemačka, V. Britanija itd.). On je sadržan u činjenici da je od prvog momenta praktične primene uočena izvanredna moć koja se krije u elektronskim medijima, moć potencijalnih kreatora stavova, mnjenja i ponašanja. Osim toga, poruke koje idu ovim komunikacionim kanalima prenose se trenutno, preko svih prirodnih i geopolitičkih barijera. Ovo saznanje bilo je osnova da se u svim društvima¹⁶ ocenilo kako takvom silom u društvu ne sme da raspolaže nijedna grupa, korporacija ili pojedinac, već da kontrolu nad njom mora da uzme formalni reprezentant društvenog interesa — država.

Konačno, široka primena elektronskih medija dovela je do situacije koja se pre deceniju-dve nije mogla ni zamisliti. Svet-ski i nacionalni komunikacioni prostori imaju sve manje pogodnih frekvencija za njihov rad, pa se država poziva da putem dogovorne distribucije frekvencija unese red u elektronski prenos poruka u nacionalnim i svetskim razmerama.

Država drži elektronske medije strogo pod svojom kontrolom. U socijalističkim zemljama ona ima neograničen nadzor preko određenih ministarstava ili državnih komiteta. Vlasnici celokupne transmisionne tehnike obično su ministarstvo informacija ili ministarstvo pošta i telegrafa. Rukovođenje publicističkim kolektivom se po vertikalnoj liniji lične i direktne odgovornosti spušta od državnih komiteta do urednika pojedinih programa ili emisija. Izuzetak čini politički sistem samoupravnog socijalizma u kome su sredstva za elektronski prenos poruka deo društvene svojine, a nadzor nad ovim kanalima poverava se osnivačima i društvenim savetima.

U buržoaskim, demokratskim političkim sistemima najčešći je slučaj da je nacionalna televizijska mreža javna korporacija.¹⁷ Upravljanje kompanijom poverava se telu koje imenuje vlada ili vrhovno predstavničko telo. U strukturi vlasništva javnih TV korporacija postojeći aranžmani se kreću od državne kontrole preko 99% akcija,¹⁸ pa do predominantnosti akcionarskog udela interesnih grupa.¹⁹ Elektronski kanal u vidu javne korporacije obično podrazumeva da se finansiranje njegovog rada obavlja novcem od pretplate plaćene korisnicima. I ovaj važan deo kontrole je u rukama predstavničkog tela koje određuje visinu pretplate i stavke trošenja prikupljenog novca. Po pravilu tamo gde je država u strukturi vlasništva potisnuta od drugih akcionara ili privatnim preduzetništvom, ona u svojim rukama zadržava pravo da iznajmi ili ustupi nacionalni prostor za elektronski prenos poruka programskim TV kompanijama. Tako se u Švedskoj dozvolila za rad nacionalnoj kompaniji obnavljala svake dve godine, u Velikoj Britaniji u intervalu od 10 do 12 godina.²⁰ Čak i u SAD postoji Federalna komisija za komunikacije (FCC) koja svakoj radio-televizijskoj stanici potvrđuje ili oduzima dozvolu za rad svake treće godine.²¹ Dakle, konkretnih mehanizama pomoću kojih država nadzire rad elektronskih medija u savremenim sistemima informisanja ima mnogo. Oni se razlikuju i izazivaju jači ili slabiji uticaj države na ove kanale u informaciono-komunikacionom sistemu, ali u savremenim sistemima informisanja nema primera u kome bi država potpuno digla ruke od pomenutih kanala. Izvan okvira državne ingerencije pokušale su da rade samo takozvane piratske radio i televizijske stanice. One su konstituirale plovne objekte ukotvljene izvan teritorijalnih voda pojedinih zemalja na koje su usmeravale program,²² ali se u tim slučajevima država na koju je program usmeren osećala pozvanom da interveniše i onemogućiti rad kanalima koji su izvan okvira njenog regularnog informaciono-komunikacionog sistema. Ove činjenice ponovo nam potvrđuju, sada već tehnički jednostavnoj operami za diseminaciju poruka.

Država kao subjekt međunarodnog komuniciranja

Glavna institucija političkog sistema veoma je prisutna u međunarodnom komunikacionom prostoru kao direktni pokretač

komunikacionih aktivnosti. Ona u toj ulozi nije slučajno. Savremena tehnologija praktično je omogućila da se poruka plasira na bilo koju tačku zemljinog šara. Pri tome se zemlji na koju se aktivnost te vrste usmeri mogu naneti, nenamerno ili vrlo namerno, određene štete. Zbog implikacija koje može da ima raspoređivanje poruka kroz svetski komunikacioni prostor, vrlo je prisutno pitanje odgovornosti komunikatora. U međunarodnim odnosima savremenog, ekonomski, politički i ideološki podeljenog sveta, takva odgovornost može se pripisati, ili nju može u prvom redu da ponese država. U međunarodnom pravu, koje i onako pati zbog nepostojanja sankcija, prirodni komunikacioni subjekt jeste i još zadugo će biti država²³.

U ulozi agensa međunarodnog komuniciranja država obično koristi: a) vladine aktivnosti b) diplomatsko-konzularne aktivnosti c) informativno-propagandne ustanove i d) specijalne elektronske medije.²⁴ U prva tri vida kao komunikacioni kanali upotrebljavaju se štampa, film, fotografija i neposredni kontakti, a u slučaju pod tačkom d) zasnižu se posebna radio-difuzna državna ustanova bez obzira na tip dotičnog informaciono-komunikacionog sistema. Dakle, i u ovim primerima gde je državni uticaj njaslabiji.

Vlade država vrlo često imaju odeljnjia i službe čiji je zadatak da pokreću komunikaciono-propagandne aktivnosti. Osim toga, ova tela radi ostvarivanja kontakta s inostranim građanima organizuju seminare, dodeljuju stipendije itd. Saopštenja, sporazumi i konferencije za štampu na koje se pozivaju inostrani dopisnici su takođe vrlo važni izvoni informacija pod državnim okriljem.

Diplomatsko-konzularna predstavništva su istureni instrumenti države preko kojih ona teži da među stanovnicima zemlje domaćina izgradi lepu sliku o sebi i svom sistemu. Stepem razvijenosti diplomatsko-konzularnih službi jedne države može da svedoči o sposobnosti da neguje prijateljske odnose s drugim zemljama, kao i određenom stepenu njene otvorenosti. Međutim, i ovaj pokazatelj značajno koincidira s težnjama država da igraju posebnu (predvodničku) ulogu u svetu, a može da bude i nepouzdan pokazatelj — ako se radi o zemljama čije materijalne mogućnosti nisu u skladu s njihovom težnjom da ih svet upozna. O ovim predstavništvima u delokrugu rada govori se i o »objavljavanju svim dozvoljenim sredstvima u uslovima i razvoju događaja u državi kod koje se akredituje i podnošenju izvještaja o tome vladi države koja akredituje.«²⁵ Diplomatsko-konzularna predstavništva mogu u skladu sa zakonima zemlje domaćina da izdaju publikacije koje će dostavljati određenom krugu korisnika, obično izlazu foto-novine o događajima u matičnoj zemlji, organizuju prigodne izložbe, projekcije itd. O izvorima informacija koje smeju da koriste takođe postoje odgovarajuće pravne regule.

Informativno-propagandne ustanove osnivale su kao posebne državne službe uglavnom ekonomske i političke sile. U evropskim zemljama korene su stekle u kolonijalnom periodu, kada je metropola neometano radila na propagiranju sopstvene politike među stanovništvom u kolonijama. Kao i u drugim vidovima duhovnog ugnjetavanja, ova komunikaciona i propagandna penetracija predstavljala je uvek u svetlosti pozitivnih aspekata i ciljeva. SAD su, u skladu s kasnije razvijenom doktrinom o »slobodnom svetu«, takođe razgranale aktivnosti u otkretu u ovim službama.²⁶ Težnja je država koje koriste pomenute službe da li njihovim predstavništvima i službenicima obezbede diplomatski tretman. One se finansiraju iz državnog budžeta, strogo su u funkciji državne politike i pod njenim nadzorom. Naravno, zbog poznatih protivrečnosti u savremenim međunarodnim odnosima, njihov rad je izazivao i izaziva mnogo sumnji i teškoća.

Novija verzija ovakve državne aktivnosti su kulturno-informativni centri. Oko njihovog rada ima manje problema, jer

se po pravilu zasnižu na bilateralnim sporazumima država i uz poštovanje principa reciprociteta. Zemlja domaćin prihvata ili odbija kulturno-informativne centre druge države na svojoj teritoriji i određuje kakvih aktivnostima se oni mogu baviti. Naravno, li ovo je veća šansa za komunikacioni uticaj razvijenijih zemalja, jer svet u razvoju obično nema sredstava da iskoristi recipročnu mogućnost za sopstvenu prezentaciju. Socijalističke zemlje smatraju otvaranje ovakvih centara privilegijom »socijalističke zajednice država«, tako da u njima nema kulturno-informativnih centara iz drugih zemalja. Ostale zemlje ih prihvataju i osnivaju u skladu s mogućnostima i potrebama.

Kao što je ranije rečeno, država kao komunikacioni agens će se na opisane načine najčešće služiti komunikacionim sredstvima kao što su štampa, film i fotografija. Priroda tih sredstava je takva da njihove fiksirane poruke mogu naknadno i unapred da budu kontrolisane, ograničene u distribuciji i zabranjene. To znači da je u propagandnom delovanju smanjena mogućnost izazivanja planiranih dejstava s kojima se zemlja domaćin ne bi složila. A propagandne aktivnosti su domašivale u bliskoj prošlosti takav intenzitet da su s pravom nazivane propagandnim ratom. Ovaj rat među savremenim državama i njihovim sistemima informisanja nije prestao. Međutim, da bi se još efikasnije vodio primenjen je i elektronski komunikacioni kanal — prevashodno radio.²⁷ Otuda i u zemljama koje se klone bilo kakve državne intervencije nalazimo primere osnivanja posebnih radio-ustanova koje se finansiraju iz budžeta, koje oprema li unapređuje država i koristi u propagandne svrhe. Tako se razvio čitav sloj međunarodne radio-difuzije iza koje, kao komunikacioni agens, direktno stoji država. Prema podacima iz 1973. godine, u SAD se godišnje emitovalo 2060 časova takvog programa (samo *Voice of America* na 36 jezika), u SSSR-u 1952 časa na 80 jezika, u Kini 1326 časova na 42 jezika, u SR Nemačkoj 806 na 38 jezika, u Egiptu 613 časova na 34 jezika.²⁸ Za navedeno komunikaciono delovanje države može se reći: a) da je sve obimnije (1950. godine broj časova je jedino u V. Britaniji i SSSR-u bilo preko 500 časova godišnje), b) da je i poslednja, jezička barijera za prenos poruka elektronskim putem sve neutilitarnija, jer se koriste maternji jezici takozvanih ciljnih populacija, a vremenom se i broj jezika u upotrebi povećava, c) da se, bez obzira na tip političkog sistema, sve veći broj država uključuje u ovaj vid međunarodnog komuniciranja (zemlje Varšavskog pakta, na primer, zauzimale su 1973. godine mesto pri samom vrhu s ukupno 1376 časova godišnje produkcije),²⁹ d) da se analizom obima i kvaliteta ove aktivnosti države, a posebno analizom ciljnih grupa, može ustanoviti kakva je strana politika tih zemalja, kako sebe vide u međunarodnim odnosima i koji regioni bi mogli da budu takozvana zona njihovog interesa. Sve što je ovim povodom rečeno otkriva nam na dokumentovan način da je prikriveni rat na radio-talasma danas sasvim »normalna« funkcija savremenih država i njihovih informaciono-komunikacionih sistema. U ta kola upreže se posebno i mladi elektronski medij — televizija. Za sada se njeni programi uglavnom prodaju kao gotov sadržaj (filmski ili magnetoskopski), pri čemu ponovo dolazi do izražaja nadmoć razvijenih zemalja koje su glavni izvoznici, i nemoć zemalja u razvoju koje najviše uvoze.³⁰ Ova »trgovina« služi i kao kanal za izvoz određenih vrednosti i ideologije, tako da se pažljivo prati. Međutim, uskoro će sateliti omogućiti direktan prijem TV signala s velikih udaljenosti bez zemaljskih posrednika, te nije isključeno da će se propagandi rat na ovaj način pojačati.

Sve što smo do sada izlagali, počev od pravnog uticaja države pa do konkretnih primera njenog delovanja kao komunikatora, svedoči o velikoj zabludi onih koji ovu instituciju ne uzimaju u obzir pri definisanju i analiziranju savremenih sistema informisanja.

NAPOMENE:

¹ Prof. Bora T. Blagojević u predgovoru knjige dr Vide Čok *Javno informisanje*, Savremena administracija, Beograd 1977, str. 9.

² William L. Rivers and Wilbur Schramm, *Responsibility in Mass Communication*, Harper and Row Publishers, New York 1969, str. 78.

³ Dobar primer navodi za Veliku Britaniju Piter Golding: »Centralni informacioni ured HMSO, zajednički za sva ministarstva, bavi se opštom propagandom, izložbama, filmovima i drugim javnim aktivnostima. On je 1971/72. godine imao ukupne rashode za propagandne delatnosti 8 miliona funti, i po tome je daleko najveći oglašivač u zemlji. (Vrhunski komercijalni oglašivač »Co-op«.)

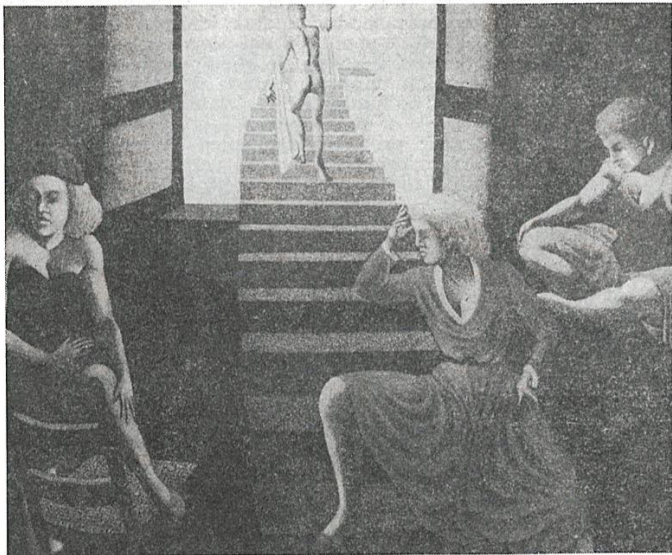
⁴ »U sistemu socijalističkog samoupravljanja štampa, radio i televizija postaju sve značajnija poluga samoupravljanja i političke akcije udruženog proizvođača — sredstvo njegovog informisanja da bi sa poznavanjem činjenica i tekućih društvenih kretanja mogao znalački da učestvuje u samoupravnom odlučivanju i političkom životu, sredstvo javnog dijaloga radnih ljudi pomoću koga oni razmenjuju svoja iskustva i saznanja, sučeljavaju mišljenja u traženju sve boljih rešenja, i u svemu tome, sredstvo revolucionarne borbe radničke klase i ostalih radnih ljudi za jačanje snaga i faktora socijalizma...« Dokument Predsedništva SKJ od 27. XI 1969. godine, *Novinarstvo*, br. 1—2, Beograd 1970.

⁵ »Tu tezu je potvrdio Vrhovni sud, marta 1969. godine, podvlačeći da doktrina »novina pod stečajem« može biti isticana jedino u slučaju ako su novine o kojima je reč u stanju da dokažu da su morale očigledno da prestanu da izlaze i da se nije pojavio nijedan drugi kupac«. Dr Vida Čok, *Javno informisanje*.

⁶ Sam termin i odlične primere iz prakse u Velikoj Britaniji je predložio i opisao Graham Murdock: *The Economic Context of Cable Television*, Standing Conference on Broadcasting, London 1973, vidi posebno str. 78.

⁷ Rivers William, Peterson Theodore and Jensen Jay, *The Mass Media and Modern Society*, Rinehart Press, San Francisco 1971, str. 171.

⁸ Graham Murdock, *The Economic Context of Cable Television*, Standing Conference on Broadcasting, London 1973, str. 78.

likovni prilozi u ovom broju grafike cvetana dimovskog

⁹ Vidi tabelu, izvore i opširnije podatke u: Radojković Miroslav, *Budućnost britanske štampe, Novinarstvo*, Beograd, br. 3-4, 1974.

¹⁰ Vidi opširnije u članku: Miroslav Radojković, *Štampa u Skandinaviji Student*, Beograd.

¹¹ Stig Hadenius, Svenik Hoyer, Lennert Weibull, *Towards a Comparative Perspective on Political Communication*, Institut for Mass Communication Research, University of Oslo, 1974, tabela 2.

¹² »Gde se stavlja granica između zaštite privatnog kapitala, odnosno garantovane neprikosnovnosti privatne svojine i garantovane slobode informacija, teško je utvrditi.« Dr Vida Čok, *Javno informisanje*, Savremena administracija, Beograd 1977, str. 101.

¹³ »Da bi bolje kontrolisao i usmeravao političko usmerenje novina, da bi depolitizovao stanovništvo i nametao mu propisano normirano i uniformisano mnjenje, finansijski kapital gornjih slojeva teži da na taj način organizuje čitavo biće štampe kako bi takva kontrola i usmeravanje bili mogući i štampa postala jedinstvena industrija svesti.« *Der Konzentrationsprozess im imperialistischen Pressewesen*, KMu, Leipzig 1977, str. 15.

¹⁴ Vidi opširnije u članku: Miroslav Radojković, *Štampa u Skandinaviji Student*, Beograd.

¹⁵ »... neposredna pomoć ima dva vida. Prvi je naknada koju država neposredno plaća za nabavku štamparske opreme (14% od iznosa), a drugi u namenskom trošenju fondova namenjenih kulturi (izvoz novina i periodike)... pojavljuje se i tzv. »diskriminatorna pomoć«, tj. ... samo »malim novinama« (sa tiražom do 2000 primeraka-1972. godine).« Dr Vida Čok, *Javno informisanje*.

¹⁶ O tome najbolje svedoči primer SAD. »Vlada je na osnovu Radio Act-a 1927. godine i Communication Act-a 1934. godine ovlašćena da sprečava monopolisanje elektronskih medija, ali bez praktičnih rezultata. Mada je Federalna komunikaciona komisija naredila da se razbije imperija RCA (Radio Corporation of America) i mada je jedna velika mreža Blue Network prodata (i postala ABC — American Broadcasting Company), najveće radio mreže su nastavile upravno da rastu.« Rivers William, Peterson Theodore and Jensen Jay, *The Mass Media and Modern Society*, Rinehart Press, San Francisco 1971. str. 177.

¹⁷ Takve su, na primer, TV u Francuskoj, Velikoj Britaniji, Belgiji, Skandinaviji, SR Nemačkoj i nekim zemljama u razvoju.

¹⁸ Glavni akcionar TV u Finskoj (YLE) je država sa 99,8% kapitala. Državni savet joj garantuje monopol i određuje visinu preplate.

¹⁹ U strukturi švedske programske RTV kompanije 60% akcija drže interesne grupe s područja kulture, ali formalni vlasnik svih sredstava neophodnih za difuziju je Poštanska državna uprava.

²⁰ Vidi detaljnije u članku: Miroslav Radojković, *Britanska televizija juče, danas, sutra, RTV teorija i praksa*, br. 7, Beograd 1977.

²¹ »FCC se sastoji od sedam članova koje imenuje predsednik SAD i koji imaju mandat od sedam godina. Njihovi mandati ističu u različito vreme, tako da je nemoguće da jedan predsednik imenuje sve članove komisije... Kongres je na FCC preneo ovlašćenje da svake tri godine proceni rad svake stanice i obnovi joj ili ukine dozvolu za rad.« Rivers i dr., *The Mass Media and Modern Society*, Rinehart Press, San Francisco 1971, str. 158.

²² »Prva piratska radio-stanica uspostavljena je na brodu ukotvorenom izvan teritorijalnih voda Švedske i Danske 1958. godine i emitovala je za slušaoca u Kopenhagu... Prva piratska TV stanica *TV Nordsee* počela je da emituje za Holandiju septembra 1964. godine.« Paulu Burton, *Radio and Television Broadcasting on the European Continent*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1967, str. 21 i 24.

²³ Po ovom pitanju još nema svetskog konsenzusa, što se najbolje pokazalo na poslednjoj generalnoj skupštini UNESCO-a u Parizu 1978. godine. Rezolucije koje su zahtevale veću odgovornost država za komunikaciono delovanje i koje je predlagao svet u razvoju, napadane su s stanovišta najrazvijenijih zemalja kao atak na slobodu štampe!

²⁴ Tačke a, b i c preuzete su po knjizi dr Mate Oreč *Osnovi sistema informisanja, Oslobođenje*, Sarajevo 1977, str. 82-102 i o njima se tu govori opširnije.

²⁵ Dr Mate Oreč, *Osnovi sistema informisanja, Oslobođenje*, Sarajevo 1977, str. 89.

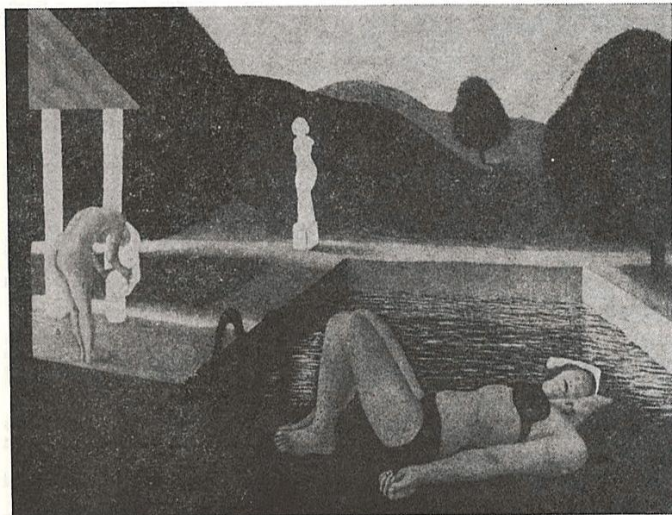
²⁶ U Velikoj Britaniji postoji Britanski savet, u Francuskoj kulturni centri, SR Nemačka također otvara slične centre. »Glavni nosilac informativno-propagandne djelatnosti SAD u inostranstvu je United States Information Service (USIS). Ova informativna ustanova SAD ima godišnji budžet od 135 miliona dolara, za poslužava više od 11 hiljada lica i razvija svoju djelatnost u oko 99 zemalja.« Dr Mate Oreč, op. citat, str. 96.

²⁷ Televizija je još uvek skromnije iskorišćena u ove svrhe, jer postoji efikasnija kontrola i pouke se teže prenose. Ipak, države rado finansiraju snimanje i »pakovanje« TV programa koji će biti u vidu kulturne pomoći, saradnje ili kao roba plasirani inostranim korisnicima.

²⁸ *BBC Handbook 1975*, BBC, London 1975, str. 70 i tabela na str. 71.

²⁹ BBC, op. citat, str. 71.

³⁰ Najveći izvoznik sa 100—200 hiljada časova godišnje su SAD. Velika Britanija izveze do 30.000 časova, Francuska 15—20.000, SR, Nemačka 5—6.000 časova itd. Vidi: Kaarle Nordenstreng and Tapio Varis, *Television traffic-a one way street?*, UNESCO, Paris 1974.

damijan antonijević / POEZIJA VASKA POPE: PERSPEKTIVE ČITANJA

Posle sedam knjiga pesama, Vasko Popa je u jugoslovenskim relacijama, značenjem, vrednošću i značajem, jedno od prvih pesničkih imena. Takav ugled obezbedile su mu još prve njegove knjige *Kora* (1953) i *Neпоčin-polje* (1956), da bi se zbirkama *Spređeno nebo* (1968), *Uspravna zemlja* (1972) i tima najnovijim (koje su se pojavile 1975. godine) *Vučja so*, *Živo meso* i *Kuća nasred druma*, i mnoštvom zapaženih pesama objavljivanih po časopisima i listovima — njegovo mesto još više učvrstilo i našlo u vrhu pesničkih vrednosti u Jugoslaviji.

Na te vrednosti ukazuju i brojni prevodi ove poezije na skoro sve velike jezike Evrope i sveta. Zna se da je Vasko Popa jedan od najprevođenijih naših pesnika, ali njegovo prisustvo u svetskoj poeziji time ne prestaje. Ne prestaje u smislu uticaja i zračnja koje njegovi stihovi imaju na mlade pesnike (američke, na primer) i razvoj moderne poezije.

Posle prvih otpora ove pesme se, danas, bez sumnje, čitaju i prihvataju, uprkos svojoj doslednoj hermetičnosti i izvesnoj sklonosti ka ezoterizmu. Brušena, dovedena do savršenstva ne samo u smislu pesničke tehnike, poezija Vaska Pope, celovita i koherentna, čini jedan zaokrugljeni sistem koji od svih sedam pesničkih knjiga pravi, zapravo, poglavlja jednog izuzetnog pesničkog poduhvata epske usmerenosti i snažnog, ubedljivog misaonog konteksta i angažovanja. Ne samo sistem kao poezija već i kao misao, delo Vaska Pope po toj celovitosti, doslednosti, preciznosti izraza i misli, simboličke isprepletanosti — nema premca u jugoslovenskim književnostima svojom jedinstvenošću, nepovljivošću i aktivitetom.

Za književnu kritiku ovo pesničko delo postalo je probni test za provenu njene pronaljalivosti, razumevanja i primenjene metodologije. Karakteristično je prisustvo tekstova, izbor tema i metoda u jednom književnokritičkom delu o ovoj poeziji, ali, takođe, i odustvo tih tekstova u suprotnim primerima. Ako je kritičar nalazio ključ za dešifrovanje ove poezije, ako je uspevao da pronađe kod, onda mu je prodor u nju, neosporno, više donosio nego ulazak u druge sisteme, obavezujući ga na preciznost, logičnost, analitičku doslednost i donoseći značajne rezultate istraživanja. Na žalost, takvih tekstova u kojima je, koliko-toliko, uhvaćena ili protumačena šifra za ovu poeziju nema mnogo. A tekstova i knjiga koje bi do kraja iscrpele ovo delo niti je bilo, niti ima, a teško i da će ih biti. Ova poezija zadržava svoj integritet otklanjajući se do kraja razumevanju i objašnjenju, zadržavajući time svoje fascinantno bogatstvo za istraživače. To je svakako učinilo da se broj tumača iz godine u godinu povećava. Njihov doprinos valja pažljivo pregledati, ispitati i izdvojiti stvarne vrednosti prosvetljene čitalačke trenutke pojedinih kritičara. Obim toga čitanja je zaista primetno narastao, ali utisak (koji će se obavezno morati proveravati) je da se njegov smer, s razlogom, glavnim svojim tokom, uputio ka interpretaciji. Kompletnih knjiga o poeziji Vaska Pope još nemamo, možda i zbog toga što tumači još nisu uspeali da opišu ukupnost ovoga dela, da mu potraže smisao. Možda je i jedan od razloga u tome što smo mu vremenski bliži, što nemamo neophodnu distancu. Ali sigurno je da to ne bi mogao biti dovoljno jak razlog da se studiozno ne bavimo ovim delom pokušavajući da olakšamo analitički i sintetički ulazak u njega budućim istraživačima koji će, u tom slučaju, znati da iskorišćeni propuste, greške i zatamnjenja svojih prethodnika.

Interpretativni postupak jeste najprimerniji i najsvrsishodniji za ovu poeziju, u ovom trenutku, u nedostatku vremenske distance. Protumačiti je, imanentno, iz perspektive onoga što ova poezija nosi i želi, prevashodni je zadatak za današnjeg istraživača. Tek posle interpretacije ove poezije možemo, sigurnije, praviti izvesna poređenja i generalizacije, izvesna (neophodna i prisutna) povezivanja, tek posle njenog razumevanja i objašnjenja možemo preciznije određivati koordinate književnog konteksta u kojem se nalazi ovo bogato i neiscrpno delo.

Jer ono što će se, uvek i svagda, pred istraživače Popine poezije postavljati kao prevashodni zadatak, kao problem, kao intelektualno iskušanje, jeste semantički vid njegovog dela. Semantičko bogatstvo ove poezije neiscrpno je, njeni semantički prostori neprohodni: od mitskih dubina prošlosti do dekomponovane svesti modernog čoveka, od sudbinske i egzistencijalne predodređenosti njegove do učešća u svakodnevicu i otpora i borbe protiv prisutnog zla. Gorući problemi današnjeg čoveka i društva nalaze se u njoj, njegovo prisustvo u tami vekova, totemska počela i kosmičke geneze današnjih trauma, i to kako pojedinca tako i naroda.

Udeo mitskog elementa u poeziji Vaska Pope znata je, štaviše ključan. Mitsko, kosmičko projektovano, mitske i kosmičke slike, simboli, značenja, bogato i duboko prožimaju ovu poeziju. I to od prve zbirke pa do poslednjih. To nije samo nacionalna slovenska mitologija (mitovi o Perunu, Dabogu, praocu Vuku i pramateri Vučici, vučjoj horidi i vučjem pastiru), već i drugi mitovi, i to posebno generički. Postoje knjige iz mitologije (Čajkanović, Nodilo) koje je, očito, pesnik koristio, koje treba izučiti i potražiti šta je, i u kolikoj meri, apsorbavala ova pesnička reč iz njih. Bavljenje kolektivnom sudbom, kolektivnom svešću u mitološkoj sferi, ali i u istorijskom vremenu — važan je element ove pesničke reči. Valjalo bi ispitati li karakteristike mitske ili antropološke vizije sveta Vaska Pope: kosmičke analogije, animizam, personifikaciju, personalizaciju.

Individually nesvesno (podsvest) i kolektivno nesvesno, ukoliko se ovi temeljni, psihoanalitički termini mogu ovde primenjivati, takođe se mogu zapaziti u ovoj poeziji. Kolektivno nesve-